

TÜRKÇEDE DİŞİ AT (KISRAK) İÇİN KULLANILAN SÖZCÜKLER*
WORDS USED FOR FEMALE HORSE (MARE) IN TURKISH

Bedri SARICA**

Özet:

At, Türk yaşam tarzının önemli bir ögesi olmuştur. En eski Türk yazıtlarından günümüze kadar at etrafında geniş bir söz varlığı meydana geldiği görülmektedir. 6000 yıl öncesinde evcilleştirildiği düşünülen at, hem sütünden hem de etinden yararlanan bir gıda kaynağı, hem de taşımacılıkta ve savaşta kullanılan bir araçtır. Afanesyevo kültüründen çıkan buluntular bölgede yaşayan Türklerin at ve deveyi evcilleştirdiğini göstermektedir. MÖ 2700-1700 yılları arasında etkisi görülen kültür alanından at gemleri bulunmuştur. Avrasya'nın çeşitli yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda at ile gömülen savaşçı mezarlarına rastlanmaktadır. Eski Türk kültüründe at etrafında çok sayıda sözcük kullanılmıştır. Atın rengi, cinsi, giysisi, at ile kullanılan araç ve gereçler ayrı ayrı sözcüklerle karşılıklarını bulmuştur. Bu yazıda Türkiye Türkçesinde kısarak diye adlandırdığımız atın dişisi için kullanılan sözcüklerin Türk lehçe, şive ağızlarındaki görünüşleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: at, kısarak, biye, kısır, baytal, dişî at.

Abstract:

The horse has been an important element of the Turkish lifestyle. From the oldest Turkish inscriptions, it has been seen that there is a wide range of vocabulary around the horse. The horse, which was thought to have been domesticated 6000 years ago, is a food source which uses both its milk and meat also it is a vehicle used in transportation and war. In term of findings from the culture of Afanesyevo show that the Turks living in the region tamed horses and camels. Between 2700 BC and 1700 BC horse bridles were discovered in the cultural areas. Archaeological excavations in various parts of Eurasia yield tombs of warriors buried with horses. In ancient Turkish culture, many words were used around the horse. The color of the horse, its type, its clothes, the tools and equipment used with the horse found their equivalents in separate words. In this paper, the vocabulary used in Turkish dialects and accents related with mares with respect to gender of horse.

Keywords: horse, mare, kısarak biye, baytal, female horse.

---

* Bu yazı, 12-14 Eylül 2019 tarihinde yapılan II. Uluslararası Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Bölümü, Denizli/Türkiye *bedrisarica@gmail.com*

Giriş

Adbiliminin alt dalı olan *zoonyme*, hayvan adlarını inceler. Eski Türk hayat tarzında önemli bir yere sahip olan hayvancılıkla ilgili son derecede ayrıntılı bir söz varlığı mevcuttur. Konar-göçer bir hayatı yüzyıllarca sürdüren Türkler, zamanla hatırı sayılır bir kelime servetine sahip olmuşlardır. Belki de en özgün söz varlığı alanı, at etrafında gelişmiştir. Atı son derecede önemseyen Türkler bu canlıyı neredeyse hayat arkadaşı gibi görmüş, kendi macerasının bir parçası olarak ona üstün bir değer vermiştir. Avrasya'nın çeşitli bölgelerinde bulunmuş kurganlarda at, sahibinin son yolculuğuna bile eşlik etmiştir. Orhun yazıtlarında, savaş sırasında ölen atlarını bir bir anan Köktürk kağanlarını görürüz.

Atın çok erken zamanlarda Asya kültüründeki izlerine rastlamak mümkündür. M. Ö. 4000-1000 yılları arasında Aşkabat yakınlarında bulunmuş *Anav* kültüründe muhtemelen ilk Türklerin izlerini bulmaktayız. *Anav* kültürü tuğla evlerde yaşarken çiftçilik yapıyor, at, koyun, sığır gibi hayvanları besliyordu. MÖ 2500-1700 Altay-Sayan Dağları'nın kuzeybatısındaki bozkırlarda gelişmiş *Afenesyova* ve *Andronova* kültürünü oluşturanların Türk tipine yakın olduklarını düşünür (Ercilasun, 2004, s. 39). Ahmet Taşağıl Afenesyova ve Andonova kültürlerinin Proto-Türk ürünü olduğunu kabul eder. (Taşağıl, 2015, s. 45) Atın evcilleştirildiği ilk sahalardan biri olarak Kazakistan'daki *Botai* kültürü gösterilmektedir. MÖ 3500-3000 yılları arasında yaylak ve kışlak kültürüne sahip *Botai* halkı, (Levine, 1999, s. 43) muhtemelen Altaik bir kültürün temsilcileriydi.

Atın yaşının, cinsinin, cinsiyetinin, renginin, hastalığının, karakterinin ayrı ayrı sözcüklerle anlatılıyor olması Türkler için doğaldır. 'Kuş kanatın, er atın' yani kuş kanadından er atından ayrılamaz. Türk adbilimi içerisinde önemli bir yere sahip olan hayvanların cinsiyet yönünden ayrımı, en kolay olarak erkek ve dişi sözcüklerini adın başına getirmekle olur. *Erkek aslan X dişi aslan*, *erkek fil X dişi fil* gibi. Ancak bu daha çok ikincil canlıların anlatımında söz konusudur. At, koyun, inek, tavuk gibi nispeten insana yakın olanları cinsiyet yönünden ayırmak için daha özel sözcükler aranmıştır. At genel ve üst bir anlam olarak dişiye ve erkeği temsil edebilir. 'At sütü' denildiğinde at'ın dişi olduğunu düşünebiliriz. Atlarla ilgili kimi sözcüklerin anlamlarında söyleyicinin yönlendirmesi önemlidir. Örnek olarak *ögür*'ün en geniş anlamı sürüdür. Aygır, *ögür*'e gözcülük eder. Başka aygırların sürüye katılmasını engeller. Haliyle sürü, genellikle genç atların ve dişilerin bulunduğu bir nevi harem görüntüsü çizer. Artık *ögür* denince dişi atlar, kısırklar akla gelir.

Dişilik doğurma, yavrulama ile ilgilidir. Fakat genç kısırklar doğuramazlar. Eski Türkçede *kısır* sözcüğü bugünkünden daha geniş bir

anlam dünyasına sahiptir. Doğuramamanın kalıcı veya geçici bedensel engelleri olabilir. Üreme olgunluğuna gelmeyen veya asla üreyemeyecek olan bir canlı kısırdır. Henüz doğurmayan genç kısraklar da kısırdır. Ama zamanı gelince doğurabilir. İlk verilen ad, sonraki biyolojik gelişmeyi görmezden gelir. Kimi dilcilere göre kısır+ak, kısır sözcüğünün ilk anlamının unutulmasıyla oluşmuştur.

Eski ve yeni metinlerimizde ve ağızlarımızda atın dişisi için daha çok *bi*, *kısırak* ve *baytal* sözcükleri ve türevleri kullanılmaktadır:

Köktürk Uygur:

En eski metinlerimiz sayılan Orhun yazıtlarında at, cinsiyet olarak yalnızca *adgır* ‘erkek at’ sözcüğünde özel bir kelime barındırır. Dişi at terimi geçmez:

‘*Kül Tigin, Bayırkunung ak adgırığ binip oplayu tegdi.*’ [KT. D. 35, 36]

‘*Ol tegdükke Bayırkunung ak adgırığ udlıkın sıyu urtu.*’ [KT. D. 36] (Orkun, 1994, s. 46)

Köktürk harfli *Irk Bitig*’te *bi* ‘**𐰆 𐰇**’ kısırak anlamıyla kullanılmıştır: *ak bisi kulunlamış* ‘ak kısrağı yavrulmuş’ (Orkun, 1994, s. 74). Dişi at anlamında bir sözcüğün ilk geçtiği metin muhtemelen bu eser olup eserin L. Bazin’ e göre 4 Mart 942, J. Hamilton göreyse 17 Mart 930 yılında yazıldığı ileri sürülmüştür (Stebleva, 2001, s. 196).

Karahanlı Türkçesi:

Karahanlı dönemi metinlerinde *kısırak*, ve *bi* sözcüklerine rastlanır. Kaşgarlı *bi*’yi Oğuzlar dışındaki Türklerin kullandığını ifade eder (Atalay, 1985c, s. 206). **Kısır** ‘**قِسِرْ**’ ‘*kısır, doğurmayan kadın veya hayvan, bundan alınarak kısır kısırak denir ki doğurmayan kısırak demektir* (Atalay, 1985, s. 364).’ ifadesi kısırak sözcüğünü de izah etmektedir. Aşağıda *kısır* ve *ögür* ‘kısırak’ anlamındadır:

Yaşın alıp yaşnadı
Tuman turup tuşnadı
Adgır **kısır** kişnedi
Ögür alıp okraşır

‘Bulut şimşek çaktırdı ve bulutlar çoştı, kısırakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler, her aygır kısrağını aldı’ (Atalay, 1985, s. 235, 236).

Kısırak ‘**قِسْرَاقْ**’ sözcüğünü ‘genç kısırak, Oğuzlarca herhangi bir kısırak’ anlamına, ‘*Kız birle küreşme, kısırak birle yarışma*’ atasözünde görebiliriz. (Atalay, 1985, s. 474) *Ḳulnaçı kısırak* ‘doğuracak kısırak’ ‘**قُلْنَجِي**’ ‘**قِسْرَاقْ**’ (Atalay, 1985, s. 491). Aslında koyun geyik, bağirtlak kuşu, deve

Bedri SARICA
Türkçede Dişi At (Kısrağ) İçin Kullanılan Sözcükler
Words Used for Female Horse (Mare) in Turkish

cariye gibi şeylerin toplu bir halde bulunması demek olan *ögür* sözcüğü de *ögürlüğ adğır* ‘أَكْرَلُكَ أَذْغِرُ’ tamlamasında ‘kısrağları, eşleri bulunan aygır’ anlamını kazanmıştır (Atalay, 1985, s. 162).

Bir Kur’an tefsirinde *bi* ‘kısrağ’ anlamında kullanılmıştır: *cabra ‘il uçmak bisini* (بيسيني) *münmiş ardi* [3 1 ,36] ‘Cebrail cennet kısrağına binmiş idi’ (Borovkov, 2002, s. 79).

Kemal Eraslan’ın Karahanlı sonrası ve Çağatay öncesi diye tarihlendirdiği manzum bir Oğuzname’de kısrağ ‘قسراق’ sözcüğü geçer. Metin Doğu Türkçesi özellikleri göstermektedir:

Ğara Ğan evinde yaraşturdı toy

Öküř kısrağ öldi sağışsız bu koy ‘Ğara Ğan evinde ziyâfet düzenledi; pek çok kısrağ ve sayısız koyun öldü (kesildi)’ (Eraslan, 1976, s. 182).

Harezmi Türkçesi:

Mukaddimetü’l Edeb’te [57/2] (Yüce, 1993, s. 41), Kısas-ı Rabğûzî’de [149r/2] (Ata, 1995, s. 210) *kısrağ* biçimi vardır.

Çağatay Türkçesi:

Nevayî’nin Muhakemet’ül-Lugateyn’inde at türleri ve yaşlarına göre atlar bahsi önemli bir yer tutar: Eserde atlar yaşlarına göre sırasıyla söyle gösterilmiştir:

Kulun: Doğumdan bir yaşa kadar olan tay.

Tay: Kulundan daha büyük, bir veya iki yaşındaki tay.

Ğunan: Üç yaşını basmış tay

Dönen: Dört yaşında olan erkek at.

Tulan: Beş yaşında at.

Çırğavlanğa: Muhtemelen altı veya altı yaşın üzerindeki at (Özönder, 1996, s. 76-81).

Çağatay Sözlüklerinde *kısrağ*, dişi at olarak Anadolu sahasındaki gibi kullanılır. Nevayî’nin yukarıda sıraladığı Moğolcadan alıntılanmış at adlarına karşılık baytağ ‘بيطاق’ veya baytal ‘بيطال’ adına Süleyman Efendi sözlüğünde rastlıyoruz. Eserde ‘kısrağ at, dişi baytal, mādīyān’ anlamları verilir (Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, 1298, s. 92). Eserde *biye biye* ‘بييه بييه’ sözcüğü de yine ‘kısrağ’ demektir (s. 94). Ayrıca *dölcel* ‘دولجل’ ‘yavrulayan kısrağ, baytal-ı zāyide’ (s.173), yunt ‘يونت’ ‘yabānî kısrağ hargele ile gezen mādīyān’ (s.309), *kısır* ‘قيسير’ ‘kısır kısrağ, kısrac’ ‘قيسراج’ ‘kısrağ, baytal, dişi at, mādīyān’ (s.247), *kunacın* ‘قوناجين’ ‘iki yaşar kısrağ ve inek’ (s.240), *ögür* ‘اوکور’ ‘dört yaşlı kısrağ, alışık hayvān’ (s.37), *tovun*

'تونون' 'henüz toğmamış kısrak, baytal-i mādiyān, tavar' (s.129), *tūbye* 'توبييه' 'şahrâlarda ve çayırlarda otlayarak semirmiş kısrak, biye dağı dirler' (s.113) adlarına da rastlıyoruz. Doğu Türkçesi sözlüğünde Courteille *baytal* 'بيطال' sözcüğünü 'jument' olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870, s. 187). Senglah'ta 'بيطال', 'بييه', 'قيسراج' *sözcükleri* 'mādiyān' anlamındadır (Estarabadi, 1388, s. 170, 159, 273). Nisâb-ı Türkî'de *kısrak* Farsça 'mādiyān' karşılığı olarak gösterilir [15a/01] (Sarica, 2014, s. 59). 17. yy.da yazıldığı düşünülen Der Beyân-ı Istilâhât-ı Emtahü's-Şucarâ Mevlânâ Nevâî adlı küçük sözlükte *biye* 'kulun' olarak tanımlanır (Özkan, 1996, s. 212). Fethali Kaçar sözlüğünde *beye* 'بييه', *baytal* 'بيطال', *tūbye* 'توبييه', *kunaçın* 'فوناجين', *kısrak* 'قسراق', *yunt* 'يونت' kısrak anlamındadır (Rahimi, 2016, s. 500, 594, 982, 988, 1267)

Çağataycadan Özbekçeye geçiş eseri sayılan Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân'ın 1659-60'ta yazdığı Şecere-i Terâkime'de *baytal* üç yerde geçer:

'Kozı Tegin buyurdu: Beş imlik *baytal*ı ikki ayağın ve ikki kolun ve boynın her kıaysın bir *baytal*ın kuyruğına bağlap *baytalları*n butlarına nizenin ucu birlen sançdılar. [92b/4,5,6] (Ölmez Z. , 1996, s. 190) (Kozı Teğın buyurdu: Beş yabanî kısrakı iki ayağını ve iki kolunu ve boynunu her biri kısrakın kuyruğına bağlayıp kısrakların butlarını mızrak ucu ile vurdular.)

16.yy.in sonunda kaleme alınmış Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'inde *baytal* 'genç kısrak' olarak açıklanmıştır:

'Ol toyda tokuz baytal, toksan miñ koy soydı. Uluğ toy kıldı.' [b. 8b/16] (Alimov, 2005, s. 143)

W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' adlı eserinde *baykal* 'بايقال' yabancı kısrak, *ilgi-yılkı-ilkı* 'يلغي' at, kısrak (Erbay, 2008, s. 105, 270) tanımları vardır.

Vambéry'nin Cagataische Sprachstudien adlı eserinin sözlüğünde *bajtal* 'بايطال' ve *bije* 'بييه' imlalarıyla 'Stute, jument' olarak gösterilmiştir (Vámbéry, 1867, s. 244, 253).

Eski Anadolu Türkçesi:

Oğuz-Kıpçak söz varlığını içeren İbni Mühenna'da *bi* 'gebe yahut taylı kısrak', *kısrak* 'atın dışısının genci' anlamındadır (Taymas, 1988, s. 19, 43). Muhtemelen *bi* Kıpçak söz varlığına aittir.

Eski bir Oğuz sözlüğü olan Bahşayış Lügat'inde *kısrak* 'قسرقي' yanında *dogurıcı at* 'آت دغرچ', *yüklü* 'يكلو' (*at*) tabirlerine de rastlanır [29a 11, 30a/9] (Turan, 2001, s. 86, 87).

'Cebrâ'il bir küsnük *kısrak*a binmiş atlu sūratında Fir'avnuñ öjince denize girdi.' [100b/13] (Yelten, 1988, s. 294)

Bedri SARICA
Türkçede Dişi At (Kısrağ) İçin Kullanılan Sözcükler
Words Used for Female Horse (Mare) in Turkish

Dede Korkut hikayelerinde *kısrağ* biçimi vardır:

‘And içmişem kısır *kısrağa* bindüğüm yok’

‘And içeyim bu kez boğaz *kısrağa* bindüğüm yok [Beyrek, D-113]
(Ergin, 1989, s. 146)

Tarama Sözlüğünde Ankaralı Pir Mehmed Bin Yusuf’un Terceman-ı Lüga adlı eserinden aktarılmış *olak* ‘ولاق’ sözcüğü kısrağ olarak karşılık bulur:

‘Aygırı *olaka* çıkarmak ve aşırmaq’ (Tarama Sözlüğü V, 1996, s. 2961) Tarama sözlüğünde *olak* olarak okunmuş olsa da sözcük muhtemelen *ulak*’tır. Farsçaya ‘الاع’ olarak geçen sözcük eşek anlamında kullanılır (Kanar, 1988, s. 131)

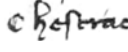
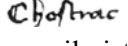
Yine *yund* sözcüğü Erzurumlu Yusuf oğlu Mustafa Darir’in Anternamesi’nde de atın dişisi kastedilerek kullanılmıştır:

Yund südü hayız kanın yürütür. (Tarama Sözlüğü VI, 1996, s. 4727)

Ötüken Türkçe Sözlük’te Eski Anadolu Türkçesi’nden alındığı belirtilen ‘*baytal: üç yaşını geçmemiş kısrağ*’ açıklamasının kaynağı belli değildir (Çağbayır, 2007, s. 513).

Kıpçak Türkçesi metinlerinde:

Houtsma’nın yayınladığı 1245 tarihli Türkçe Arapça sözlükte sözlüğünde *bā* ‘با’ ‘säugende State’, (Houtsma, 1884, s. 59) *kysrak* ‘قسراق’ ‘*Stude, kysyr kysrak* ‘فصر قسراق’ ‘*fruchtbare Stude*’ ve bunun zıddı olan *kunlançı kysrak* ‘قونلانچي قسراق’ ‘eine trachtige Stude im 10ten Monat’ olarak değerlendirilmiştir (s.90, 91).

Codex Cumanicus’ta *chestrac* / *kistrak* yazımıyla Latince ‘jumenta’ Latince ‘Leopardus’ ama her ikisinde Farsça ‘madian’ karşılığıyla verilmiştir (s. 54a). (Geza Kuun yayınında yalnız ‘Leopardus’ aktarımı vardır.) (Kuun, 1880, s. 127) Ayrıca *bey* de ‘kısrağ’ anlamında eserde yerini alır (Grönbech, 1992, s. 30).

Baytartü’l Vazıh’ta *kısrağ* ‘قسراق’ biçimi vardır (Özgür, 1988, s. 13).

Kitāb-ı Mecmū’ı Tercümān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Muğālī’de *ba* ‘süt emen kısrağ’ ve *kısrağ* biçimleri vardır (Toparlı & diğ, 2003, s. 21).

Osmanlı Türkçesi:

Evliya Çelebi gezdiği, gördüğü yerlerin söz varlığını aktarır. *Lehce-i kavm-i Kaytak, lisân-ı ıstılâhât-ı kavm-i Moğol* bahsinde Kaytak dilindeki *küvan* sözcüğünün karşılığı olarak *kısrağ* verir (Kurşun, Kahraman, & Dağlı, 1998, s. 146). Dobruca civarındaki ‘Tatar ve Bulkar, Boğdan ve

Eflâk'dan mütevellid' dediği Çıtakların diline örnekler verirken hem *yund* hem de *baytal* sözcüklerine rastlarız: Çıtak kavmi ata *baytal*, kısrağa *yund* derler (Kahraman & Dağlı, 1999, s. 183). Evliya'nın *baytal* sözcüğünü *at* hatta burada *erkek at* anlamında belirtmesi ilginçtir. Zira Ahlat civarındaki Süphan dağımı anlatırken *baytal çeşmesi* yani *kısrağın çeşmesi* dediği, o zamanlar yörede yaşayan Tatarların Süphan yaylalarında hayvanlarını otlattığından, şehre hayvan sokulmayıp sütlerinin kerhizlerle şehre ulaştırıldığından ve bunlar için yapılmış sarnıç ve çeşmelerden söz eder. Dillerini Tatar-ı Çağatayî olarak niteleyen Evliya Çelebi *baytal çeşmesi* tabirini *kısrağın çeşmesi* olarak çevirir (Dağlı & Kahraman, 2000, s. 92). Ziyâret-i Tahmûres Hân ibn Hûşeng Şah'ın İdil ırmağı kenarındaki mezarında Hanın marifetleri sıralanırken '..ve baytala eşeği urup katır kulunludan idi..' ifadesini kullanır. Kalmıkların dilinde *kısrağın* ve *baytal* sözcüklerinin ikisi de vardır (Dağlı, Kahraman, & Dankoff, 2003, s. 313, 327). Çelebi Osmanlı Türkçesi için *kısrağın*, Tatar, Kalmık, Çağatay lehçeleri için *baytal* sözcüğünü nakleder.

19. yy.da Aliyyi'l-Hâdî'nin yazdığı Kitâb-ı Maqbûl der Hâl-i Hüyûl adlı baytarnamede '..*kısrağın* gördükde kişneye [30a/5]' (Boy, 2015, s. 41) örneğindeki gibi *kısrağın* biçimindedir.

Redhouse'da *baytal* 'بايتال' ve 'بايطال' 'a wild mare' anlamında verilmiştir. (Redhouse, 1890, s. 337) Bu kayıt sözcüğün Osmanlı sahasına yabancı olmadığını göstermektedir. *Duljel* 'دولجل' sözcüğü de '(a mare) about to foal' anlamındadır (s.927).

Kâmus-ı Türkî'de *kısrağın* 'قيصراق' yazımıyla 'beygîr dişisi, gerek binek ve koşu gerek yük beygîrinin dişisi' açıklamasıyla anlatılır (Şemseddin Sami, 1217, s. 1129).

Tenişev, Leksika'sında Eski Osmanlıca'da 'baytal' biçimini saysa da kaynağı belli değildir (Tenişev, 1997, s. 444).

Yaşayan Türk lehçelerinde dişi at:

Azerbaycan Türkçesinde *gısrağın*, *gısrah* 'kısrağın' ve 'kısır' anlamlarında kullanılır (Aydoğan, 1999, s. 368). Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti'nde *qısraq* 'doğmayan kısır: O *qısraq şeydir, öküz deyil ki, qulaqlayıb cüte qoşasan.*' Bizdeki 'kısrağın' anlamı Farsça 'ماديان' dan gelen *madyan* sözcüğünde vardır. *Qulunlu* sözcüğü ise 'yanında balası olan, qulunu olan [madyan] olarak kaydedilmiştir. (Orucov, Abdullayev, & Rahimzade, 2006, s. 150, 278, 209). *Daylaqlı* da *qulunlu* gibi 'yanında balası (daylağı) olan [madyan] demektir (Orucov, Abdullayev, & Rahimzade, 2006, s. 556). Güney Azerbaycan'da *qısrağın* 'قيصراق' 'doğmayan, kısır, mādīyān, dişi at' demektir, ayrıca *madyan* 'ماديان' da dişi at olarak kullanılmaktadır (Ceferli, 2013, s. 1769, 2238).

Bedri SARICA
Türkçede Dişi At (Kısırak) İçin Kullanılan Sözcükler
Words Used for Female Horse (Mare) in Turkish

Türkmen Türkçesinde *baytal* ve konuşma dilinde *gısırak* (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, & Eker, 1995, s. 54, 265) olarak tanımlanırken Mahdumkulu bir şiirinde *baytal* sözcüğü şöyle geçer:

Her kim gezer bu dünyäde bir hile
Ýörgün ata-baba ýorigen ýola,
***Baytal** ýapagysyn çekermiş çöle,*
Eşek kürresini küle getirmiş (Pyragy, 2014, s. 270).

Gagavuz Türkçesinde *baytal*, *kısırak* sözcükleri vardır (Doğru & Kaynak, 1991, s. 32, 148).

Yeni Uygurcada *baytal* ‘kısırak, doğurmamış kısırak’ denirken *boğaz baytal* ‘gebe kısırak’ demektir. *Baytal* yanında *biye* de aynı anlamda kullanılmaktadır (Necip, 1995, s. 33, 45). Kitabın Şangay baskısında sözcüklerin Yeni Uygur imlasıyla şöyle yer alır: *Baytal* ‘بايتال’ ve *biye* ‘بييه’ (Necip, 2016, s. 38, 53) Bir Uygur oyununda kızlara söylenen bir şiirde;

Qara boz baytal étim   *Kara boz kısırak atım,*
Maysığa gol boldimikin?   *Bitkiye aldanır mı?*
Özi aq, köñli qara,   *Özü ak, gönlü kara,*
Yarğa kérek boldimikin?   *Yäre gerek olur mu?* (Sönmez, 2017, s. 131)

Uygur Tiliniñ İzahliq Lugiti’nde *baytal* ‘بايتال’ ‘etniñ çişesi’ olarak gösterilir (Şıncañ Uygur Aptonom Milletler Til Yéziq Xizmiti Komitétii Luget Bölümi, 1990, s. 409). Budacı Sarı Uygurlarda *kısırak* biçimi vardır (Ölmez, 1996, s. 36).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *baytal*, *biye* sözcükleri vardır (Tavkul, 2000, s. 115, 124). Pröhle Karaçayca *bayt’al* imlasıyla *bayt’al acirge t’uradı* ‘kısırak aygırı istiyor’ örneğini verir (Pröhle, 1991, s. 11).

Altayca *baytal* ‘ henüz yavrulamış kısırak, *bee*, ‘tayı olan kısırak, dişi at, *tönön bee* üç yaşındaki kısırak’tır (Naskali & Duranlı, 1999, s. 37, 38).

Tatarca *biye* sözcüğü kullanılır (Ganiyev, Ahmetyanov, & Açıkgöz, 1997, s. 53), Tatar Telenin Kısaça Tarihi Etimolojik Sözdege’nde *baytal* Moğolcadan girmiş olarak değerlendirilir ve *biye* sözcüğünü *bike* ile ilişkilendirir (Ahmetyanov, 2001, s. 46).

Kırgızcada *kısırak* ‘henüz sürüye katılan ve daha doğurmamış olan genç kısırak (Yudadin, 1945b, s. 462), *baytal* ‘ henüz kulunlamamış (doğurmamış) olan genç kısırak’, *tay baytal* ‘iki yaşına basan kısırak; *kunan baytal* ‘üçüncü yaşına basan kısırak’; *bıştı baytal* ‘dördüncü yaşına basan

baytal’ demektir . Yuhadin bu sözcükten türetilmiş *baytalduu* ‘kısraklı’ sözcüğüne de yer verir (Yudahin, 1945a, s. 103). Ayrıca *bee* de doğurmuş kısrağın anlamıyla sözlükte yer alır (Yudahin, 1945a, s. 104).

Kazakçada *biye* kısrağın adıdır (Kenesbayoğlu & diğ., 1984, s. 46). Ancak *kısrağın* sözcüğü Oğuzca bir örnek olarak Kazak lehçesinde yerini alır (Adilov, 2017, s. 193). Kazak Türkçesindeki at etrafında oluşturulmuş söz varlığını inceleyen bir araştırmada; *aq jilik biye* (Ақ жiлік бие) ‘Annesi sağılmayan, daha kulun iken çok emen ya da emmesine izin verilen kısrağın’, *Aq kewil* (Ақ кеуіл) veya *aq könil* (ақ көңiл) ‘yumuşak huylu, kulunu emzirmesine gerek kalmadan sütü sağılabilen kısrağın’, *aq tandır biye* (ақ тандыр бие) ‘sağıldığında bir damla süt bile çıkmayan, sütsüz kısrağın’ *arğımaq biye* (арғымақ бие) ‘güzel vücutlu, ince yelesi, kuyrukları kalın olmayıp, uzun ve ince ayaklı , kaz boyunlu, kamış kulaklı çok güzel kısrağın’, *asañ biye* (асаң бие) ‘zayıf, çelimsiz kısrağın’, *asaw biye* (асау бие) ‘sağılmaya alıştırılmamış yabani, asi kısrağın’, *aşan biye* (ашан бие), *ayğırdan şıqqan biye* (айғырдан шыққан бие) ‘yaşlılıktan dolayı doğurganlık özelliğini kaybetmiş kısrağın’, *ayna köz biye* (айна көз бие) ‘gözü ile kaşının arası düz olan, parlak, asil gözlü kısrağın’, *bas mama-biye* (бас мама бие) ‘sürüde yavrusu en çok olan kısrağın, sürüdeki atların çoğunun annesi olan kısrağın’, *baytal* (байтал) ‘2-3 yaşında, henüz yavrulamamış kısrağın’, *bedew biye* (бедеу бие) ‘hayatı boyunca kulunlamamış kısrağın’, *bedirewük biye* (бедіреуүк бие) ‘Kolay sağılmayan, süt vermekte direnen kısrağın’, *besti biye* (бесті бие) ‘beş yaşında kulunlayan kısrağın’, *bezer biye* (безер бие) ‘yanına yaklaşan atı tepen, ısırarak kısrağın’, *birtıq emşek biye* (быртық емшек бие) ‘memesi elle tutulmayacak kadar küçük olan kısrağın’, *biye* (бие) ‘beş yaşını doldurmuş, yavrulamamış kısrağın’, *biye toqtaw* (бие тоқтау) ‘doğurganlık özelliğini yitiren kısrağın’, *bordağı biye* (бордақы бие) ‘başka atlardan ayrı olarak özel beslenen kısrağın’, *buwaz dönesin biye* (Буаз дөнесін бие) veya *buwaz qınasın baytal* (буаз қынасын байтал) ‘iki yaşında gebe kalmış kısrağın’, *dönejin* (дөнежін) ‘üç ile dört yaşındaki kısrağın’, *julqı* (жылқы) ‘sütü ve kımızı için evde beslenen evcil hayvan, kısrağın’, *qısırağın* (қысырақ) ‘kısrağın, o yıl doğum yapmamış ya da hiç doğum yapmamış kısrağın’, *quwlıq* (қулық) ‘ilk defa yavrulayan kısrağın’, *üyir* (үйір) ‘bir aygırın koruması altındaki kısrağın sürüsü’ vb. özellikle *biye* etrafında oluşturulmuş çok sayıda sözcük bulunmaktadır. (Durmuş, 2011, s. 7,8, 10,11,12, 14, 15, 17, 19, 26, 27, 45, 64)

Özbekçede *biy* kısrağın anlamındadır (Berdak & Tulum, 1994, s. 317). O'zbek Tilining İzohli Lug'ati'nde *baytal* ‘байтал’ ‘urgaçı ot, biyâ’ olarak kayıtlıdır (To‘ra Mirzayev ve diğ., 2006, s. 144).

Uzak lehçelerden Çuvaşçada *hasirag* ‘üç yaşındaki sığır, düve’ anlamıyla kısrağın sözcüğüyle ilgilidir (Ersoy, 2008, s. 577). Adolph Erman’ın

Seyahat Notlarında Çuvaşların *kissra* / kîsre (кĕсре) ‘kısarak’ sözcüğü kayıtlıdır (Güzel, 2014, s. 339).

Hakaslarda *hızırak, pii, piye ve turlas* kısardır. (Arıkoğlu, 2005, s. 182, 363, 369).

Teleütlerde *pee* ‘kısarak’ demekken *paytal* ‘kurban edilecek hayvan, kurbanlık’ anlamını kazanmıştır (Sırkaşeva & Kuçigaşeva, 2000, s. 84)

Tuva Türkçesinde eremik ‘kısır (kısarak)’ (< Moğolca *eremeg*) (Özbek, 2018, s. 232). Ayrıca Tuva destanlarında *be* ve *kızırak* adlarına da rastlanmaktadır (Özbek, 2016, s. 86, 87).

Başkurtlarda *baytal* (байтал) ‘kısarak’, *béye* (бейә) ‘kısarak, tay’, *dünején* (дүнәжен) ‘üç ya da dört yaşındaki kısarak’, *kolok* (колок) ‘kısarak’, *konajın* (конажын) ‘iki ve üç yaş arasındaki kısarak’, *tıvsık* (тыусык) ‘yavrulamış kısarak’ *konajın* (конажын) / *konansa* (конанса) ‘iki ve üç yaş arasındaki kısarak’ (Özşahin, 2011, s. 164, 165, 166, 170, 173, 2318) sözcükleri görülür.

Anadolu ağızlarında dişi at:

Baytal ‘kısarak, üç yaşını geçmeyen kısarak’ [Dombay göçmenleri Dinar –Afyon; Aziziye Yörükleri –Denizli; Kadıçiftliği –İstanbul; Çilehane Reşadiye –Tokat; Başhöyük Kadınhanı -Konya] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 587)

Biye ‘üç yaşını geçmiş kısarak’ [Sibirya ve Türkistan Türkleri] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 713)

Dalap at isteyen kısarak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan. [Bayat Emirdağ, Çiftlik Dinar –Afyon; Gelegermi Yalvaç, Eğridir köyleri, Gelendost –Isparta; Anbarcık Gölhisar, Kuşbaba Bucak –Burdur; Beylerli, Kavakköy, Bulkaz Çivril –Denizli; Eğridere Kuyucak –Aydın; Kıratlı Dikili –İzmir; İğdecik, Sancaklıboz –Manisa; Tokat, İkipınar Mihalıççık, Karatepe, Sarıkavak –Eskişehir; Akyazı çevresi –Kocaeli; Çıkrık Mecitözü, İskilip, -Çorum; Yenicuma Ayancık –Sinop; Terme –Samsun; Merzifon, Zana –Amasya; Zile, Çiftlik, Çilehane Reşadiye, Kızılköyü –Tokat; Uzunmusa –Ordu; Piraziz, Şebinkarahisar –Giresun; Havsı Kelkit, Uluşiran Şiran –Gümüşhane; Çayağzı Şavşat, Irmaklar Ardanuç –Artvin; Iğdır –Kars; Ergan, Kiy, Gelensi –Erzincan; Erciş –Van; Ağın, Keban –Elâzığ; -Malatya; Kilis, -Gaziantep; Afşin, -Maraş; Hisarcık Yayladağı, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri Reyhanlı –Hatay; -Sivas ilçe ve köyleri; Kızılkoca Yerköy –Yozgat; Gündül, Ayaş, Şabanözü Polatlı –Ankara; Akkışla Bünyan, İncesu, Avşar aşireti, Pazarören Pınarbaşı –Kayseri; Bor –Niğde; Karaman, Ereğli, Ermenek, Kızılca Hadım –Konya; Kayarak Saimbeyli, Kadirli –Adana; Mut, -İçel; Marmaris, Dont Fethiye –Muğla; Güzelsu Akseki, Korkuteli ve

köyleri, Elmalı, Kaş, Serik, -Antalya; Larnaka –Kıbrıs] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 1337,1338)

Döndürgü ‘İlk olarak yavrulayacak kısarak.’ [Temre Kaş -Antalya] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 1582)

Gelinci ‘üç yaşında kısarak.’ [Elbistan –Maraş; Yukarıkale Koyulhisar -Sivas] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 1979)

Ğısır ‘o yıl doğum yapmamış hayvan.’ [Arpaçay] (Olçay, Ercilâsun, & Aslan, 1998, s. 392)

Ğısırak ‘dişi at, kısarak’ [Uzuncaburç Silifke -İçel] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2062)

Ğirinci ‘bir ile üç yaşında kısarak; bir yaşında dişi beygir.’ [Konakpınar, -Balıkesir ve çevresi; Kirazlı, Lapseki –Çanakkale; Doğla Karacabey –Bursa; Mustafa Kemal Paşa -Bursa] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2083)

Gonan ‘aygır görmemiş kısarak.’ [Kütahya] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2100)

Gölük ‘at, eşek, beygir, kısarak vb. hayvanların sürüsü.’ [Bergama –İzmir; Borlu Gördes –Manisa; -Balıkesir; Ezine –Çanakkale; Gümele Söğüt –Bilecik; Numanoluk Seyitgazi –Eskişehir; Aşudu Darende –Malatya; Ereğli –Konya] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2146)

Gölük ‘kısarak, yaşlı kısarak.’ [Silifke, Adana] (Koraş, 2002, s. 191)

Gürü ‘bir yaşındaki kısarak.’ [Karatepli aşireti –Adana] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2238)

Ilkı ‘damızlık kısarak.’ [Ovasaray -Çorum] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2472)

İkileci ‘Bir yıl doğurup bir yıl doğurmayan kısarak.’ [Andırın -Maraş] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2514)

Konan ‘henüz doğurmamış, üç dört yaşındaki kısarak’ [İnköy, Emet, Yanş –Kütahya] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2916)

Kulun ‘at ve eşek yavrusu. 2. 2-3 yaşında kısarak’ [Balçıkhisar –Afyon] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 2997)

Maydan [matyan] ‘iki, üç yaşındaki kısarak.’ [Zaim Sarıkamış –Kars; Taşlıçay Diyadin –Ağrı; Salmalar Arpaçay -Kars] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 3140)

Öğrek ‘koşuma alıştırmış hayvan; harman döverken başa alınan işe alıştırmış kısarak.’ [Çay Bolvadin, Sandıklı çevresi –Afyon; Eğridir köyleri, Sütçüler, İğdecik, Kumdanlı Yalvaç –Isparta; Dağal, Yukanseyit Çal –Denizli; Sürez Bozdoğan, Karacasu, Ortaklar –Aydın; -

İzmir; -Manisa; Kirazlı –Çanakkale; Mustafa Kemal Paşa –Bursa; Satılmış – Eskişehir; Kavak –Kastamonu; Nallıhan –Ankara; Hamurcu İncesu – Kayseri; -Nevşehir; Bor –Niğde; Akçalar Seydişehir, Karaman, Sultaniye, Ilıca Ermenek –Konya; Kuzgun –Adana; Civanyaylağı, Karatiken Mersin, Tarsus, Silifke çevresi –İçel; Karakoyunlu aşireti Alanya –Antalya; Milas - Muğla] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 3317)

Öğürsek “Çiftleşmek isteyen dişi sığır, kısarak vb. hayvan.” - Zonguldak [*Kurşunlu, *İlgaz -Çankırı; Bügdüz -Çorum; Geriz -Samsun; - Amasya; *Niksar, Tekke *Erbaa -Tokat; Kuz *Akkuş, Sarıca *Gölköy Salman -Ordu; *Şebinkarahisar -Giresun; *Refahiye çevresi -Erzincan; *Ağın -Elazığ; Ağrakos *Suşehri, Maksutlu *Şarkışla, Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas] (Derleme Sözlüğü, 1963-1982, s. 3324)

Örök ‘İçerisinde ancak bir aygır bulunan kısarak sürüsü.’ (Caferoğlu, 1994, s. 194)

Sonuç:

Türk lehçe ve ağızlarında birçok örneğini gördüğümüz dişi at anlamını taşıyan sözcüklerden üçü yaygınlık ve tarihsellik yönünden önemlidir. Bunlar bi/biye, kısarak ve baytal’dır. Bu sözcükler hemen hemen bütün Türk yurtlarında az veya çok yer bulmuştur.

Bi, ilk olarak İrk Bitig’te görülmüş en eski kısarak anlamını taşıyan sözcüktür. Bugün Kıpçak, Karluk lehçelerinde *biye*, *bié*, *biy*, *biyä*, *bee*, *pîi*, *pîy*, *pee*, *piye*, *be*, *beye*, biçimlerinde kullanımları vardır. Oğuzlarda görülmez. Ülkemizde göçmen ağızlarında yer alır. Ahmedyanov *biya* sözcüğünün *bike* sözcüğünden geldiğini düşünür (Ahmedyanov, 2001, s. 46).

Kısarak sözcüğünü Kaşgarlı Oğuzca bir örnek olarak kitabına alır. Doğal olarak daha çok Oğuz sahalarında yaygın ve birincil kullanımı beklenirken neredeyse bütün lehçelerde kimi zaman birinci kimi zaman da ikinci derecede kullanım alanına sahiptir. Yalnız Gagavuz ve Türkmenlerde *kısarak*, baytal’a göre daha geride kalmıştır.

Kısarak tarihî lehçelerde *kısarak*, *kışarak*, *kısır kısrac*, *kistrak*; yaşayan lehçelerimizde *kısarak*, *qısraq*, *qısarak*, *gısrag*, *gısrak*, *hasirag*, *kissra*, *kısre*, *kısarak hızırak kısarak* görünümindedir. Kısrağın, kısır+ak birleşiminden oluştuğu genel bir kabuldür. Räsänen *kysır* ‘gelt’ sözcüğünden geldiğini belirtir (Räsänen, 1969, s. 268). Yaşar Çağbayır eklendiği kelimeye darlık, küçüklük anlamları katarak yeni isimler yapan +ak ekinin kısır adı üzerine gelmesini *yolak*, *oğlak* örneklerinden yararlanarak açıklar (Çağbayır, 2007, s. 162) Hasan Eren kısır ‘döl vermeyen’+ ak küçültme eki birleşimini uygun görür. Eren başlangıçta kulunlamamış genç dişi atlara kısarak adının verildiğini, sonradan kulanlamış ve kulunlamamış ayrımının göz ardı edildiğini, zamanla kısrağın ‘döl veren dişi at’ anlamını kazandığını ifade

eder (Eren, 1999, s. 240). Clauson *bé* ve *kısrak*'ın benzer şekilde Orta Türkçe döneminden sonra dişi at "mare" anlamını kazandığını belirtmiştir (Clauson, 1965, s. 162).

Baytal, Moğol yayılmasından sonra Türk lehçelerine girmiş bir sözcüktür. Daha çok Kıpçak ve Karluk sahasında görülür. Ancak Oğuz grubu içindeki Türkmenlerde ve Gagavuzlarda da bu sözcük kullanılmaktadır. Anadolu sahasında bu sözcüğe Sibirya, Dombay ve Aziziye Yörüklerinde rastlanmaktadır. *Baytal*'ın tarihi lehçelerimizde *baytak*, *baykal*, *baytal*; yaşayan lehçelerimizde *baytal*, *paytal*, *baytal*, *bayt'al* kullanımları vardır. Sözcük; Lessing'te *baydas(un)-baydas-baytasu(n)* 'henüz yavrulamamış üç-dört yaş arası hayvan (özellikle kısrak); kısır, yavrusuz *baydasu(n) keüser*: kısır sığır' demektir. Sözcüğün eylemleşmiş *baydasura-/baydasrah-* 'kısır kalmak, (üç -dört yaş arası hayvan, özellikle kısrak) bu yıl gebe olmamak' (Lessing, 2003, s. 118) biçimleri Türkçe kısır+ak oluşumuna benzer. Ahmetyanov *baytal*'ı Moğolca ödünçleme kabul eder (Ahmetyanov, 2001, s. 46) Éva Csáki Halha Moğolcasındaki *baydas(an)* 'fiatal kanca' ve yukarıdaki Lessing'den aldığı *baydas(un)* biçimlerinin Türk lehçelerine *baytal* olarak geçtiğini, sözcüğün atın doğurma durumuyla ilgili olduğunu belirtir (Csáki, 2006, s. 46, 47). Martti Räsänen *bajtal*'ı Moğolca *bajita-sun*'dan 'dreijährige Stude, die noch nicht besprungen worden ist' getirir ve Yakutçaya *bajtasyn*, *bājtasiyn* Tunguzcaya *bajtahun* olarak geçtiğini belirtir (Räsänen, 1969, s. 57). Leksika'da Moğolca *baytas(un)*, *bay-* 'olmak' fiilinden isim yapan ek *s-* ve sebep bildiren geçişli fiil şekline *t-* ekinin birleşiminden kabul etmenin mümkün olduğu üzerinde durulur. Bu haliyle 'kısırlaştırılmış veya yavrusu olmayan' anlamlarını verir (Tenişev, 1997, s. 444; Besli, 2010, s. 225).

Baytal ve *kısrak* sözcükleri; doğurma yeteneği olmayan veya henüz doğurma olgunluğuna ulaşmamış atların 'kısır' gibi kabul edilmesinden verilmiş adlardır. Ancak zamanla bu anlamlarının unutulduğu veya geri plana itildiği, ister doğursun ister doğur(a)masın bütün dişi adların bu sözcüklerle anıldığı görülmektedir.

Sürü içinde yaşayan atların bir aygır tarafından yönetilmesi ve bunların aygırın haremi gibi değerlendirilmesi, sürü anlamını veren *yunt*, *ögür*, *yılkı* gibi sözcüklerin *kısrak* olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar

- Adilov, M. (2017). Kazak Atasözü ve Deyimlerinde Korunan Bazı Oğuzca Sözcükler Üzerine. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu*, (s. 191-197). Ordu.
- Ahmetyanov, R. (2001). *Tatar Telenin Kısaça Tarihi Etimolojik Sözdege*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

- Alimov, R. (2005). *Kadir Ali Beg ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ.
- Ata, A. (1995). *Kıyas-ı Rabguzî*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lugati't- Türk Tercümesi I* (Cilt I). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985c). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi III* (Cilt III). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Bayarnyam, A., & Lhagvajav, N. (2008). *Türkçe-Moğolca Moğolca -Türkçe Sözlük*. Ulaanbaatar: Empathy.
- Berdak, Y., & Tulum, M. M. (1994). *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı*. (H. İ. Usta, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boy, İ. (2015). *Hâdî'nin "Kitâb-I Makbûl Der Hâl-İ Huyûl" Adlı Baytarnamesinin Söz Varlığı Yönünden İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*. Ankara: TDK.
- Ceferli, İ. (2013). *Azerbaycan Sözlüyü* (Cilt III). Tebriz: Ahrar.
- Clauson, G. (1965). Turkish and Mongolian Horses and Use of Horses, An Etimological Study. *Central Asiatic Journal*(10), 161-166.
- Courteille, A. P. (1870). *Dictionarie Turk-Oriental*. Paris: Paris Imprimerie Impériale.
- Csáki, É. (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük* (Cilt 1). İstanbul: Ötüken.
- Dağlı, Y., & Kahraman, S. A. (2000). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV*. İstanbul: YKY.
- Dağlı, Y., Kahraman, S. A., & Dankoff, R. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi VII*. İstanbul: YKY.
- Derleme Sözlüğü. (1963-1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Cilt I-XII). Ankara: TDK Yayınları.
- Doğru, A., & Kaynak, İ. (1991). *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Durmuş, H. (2011). *Kazak Türkçesinde At İle İlgili Söz Varlığı Ve Metinler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Eraslan, K. (1976). Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 169-244.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ersoy, F. (2008). *Türk-Moğol Dil ilişkisi ve Çuvaşça*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Estarabadi, M. M. (1388). *Ferheng-i Türki be Farsî-Senglah*. Tebriz: Şehab.
- Ganiyev, F., Ahmetyanov, R., & Açıkgöz, H. (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*. Kazan: İnsan Yayınları.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. (K. Aytaç, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Güzel, S. (2014). Adolph Erman'ın Seyahat Notlarında Çuvaşlar. Çeboksarı.
- Houtsma, M. T. (1884). *Ein türkisch-arabisches Glossar, nach der Leidener Handschrift*. Leiden: E. J. Brill.
- Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III*. İstanbul: YKY.
- Kanar, M. (1988). *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Kenesbayoğlu, İ. K., & diğ. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. (H. O. diğ., Çev.) İstanbul, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Koraş, H. (2002). Derleme Sözlüğüne İlaveler. *TUBAR*, 171-208.
- Kurşun, Z., Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (1998). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*. İstanbul: YKY.
- Kuun, G. (1880). *Codex Cumanicus Bibliothecae Ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapeşte: Editio Scient. Academie Hung.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (G. Karaağaç, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Levine, M. A. (1999). Botai and the Origins of Horse Domestication. *Journal of Anthropological Archaeology*(18), 29-78.
- Naskali, E. G., & Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (İ. Kurban, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (2016). *Uygurca-Türkçe Sözlük*. Şangay.
- Olçay, S., Ercilasun, A. B., & Aslan, E. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: TDK.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Orucov, E., Abdullayev, B., & Rahimzade, N. (2006). *Azerbaycan Dilinin*. Bakü: Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Yayınları.

Bedri SARICA

Türkçede Dişi At (Kısırak) İçin Kullanılan Sözcükler
Words Used for Female Horse (Mare) in Turkish

- Orucov, E., Abdullayev, B., & Rahimzade, N. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti III* (Cilt III). Bakü: Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Yayınları.
- Ölmez, M. (1996). SarıUygurlar ve Sarı Uygurca. *Çağdaş Türk Dili*(98), 31-37.
- Ölmez, Z. (1996). *Ebu'l Gazi Bahadır Han -Şecere-i Terakime*. Ankara: Simurg.
- Özbek, E. E. (2016). *Tuva Destanlarının Söz Varlığı*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Özbek, E. E. (2018). Tuva Destanlarında Kullanılan Tuvaca Sözlüklerde Bulunmayan Sözcükler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(23), 227-242.
- Özgür, C. (1988). *Baytaratü'l-Vazih*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özkan, F. (1996). Nevayî Eserleri İçin Yazılmış Bir Lügat: Der Beyân-L İstilahât-I Emlahu'Şucarâ Mevlânâ Nevâyî. *Bilig*(1), 198-243.
- Özönder, S. B. (1996). *Ali Şir Nevayi-Muhakemetü'l Lugateyn*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özşahin, M. (2011). *Başkurt Türkçesi Söz Varlığı*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Pröhle, W. (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*. (K. Aytaç, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pyragy, M. (2014). *Magtymguly Pyragynyň kämil diwany*. (O. Ekäyew-Baharly, Dü.) Aşgabat: Eýran Yslam Respublikasynyň Türkmenistandaky Ilçihanasynyň.
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'In Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Redhouse, J. W. (1890). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul.
- Sarica, B. (2014). *Çağatayca-Farsça Manzum Bir Lügat Nisábü Türkî*. Ankara: Grafiker.
- Sırkaşeva, L. T., & Kuçigaşeva, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. (C. T. Şükrü Haluk Akalın, Çev.) Ankara: TDK.
- Sönmez, T. G. (2017). *Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Stebleva, İ. V. (2001). Eski Türkçe Fal Kıtibi İrk Bitig ve Sembollerin Kavramsal Temeli. Ankara.
- Şemseddin Sami. (1217). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî. (1298). *Lugat-i Çağatayî ve Türkî Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şincañ Uygur Aptonom Milletler Til Yéziq Xizmiti Komitétı Luget Bölümi. (1990). *Uygur Tiliniñ İzahliq Lugiti*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Tarama Sözlüğü V. (1996). *Tarama Sözlüğü* (Cilt 5). Ankara: TDK Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VI. (1996). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Taşagıl, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taymas, A. B. (1988). *İbni Mühennâ Lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., & Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg.
- Tenişev, E. (1997). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika*. Moskova: Nauka.
- Toparlı, R., & diğ. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- To'ra Mirzayev ve diğ. (2006). *O'zbek tilining izohli Lug'ati I*. Taşkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti.
- Turan, F. (2001). *Bahşayış Lûgati*. İstanbul: Bay.
- Vámbéry, Á. (1867). *Cagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der cagataischen Sprache*. Leipzig: Brockhaus.
- Yelten, M. (1988). *Şirvanlı Mahmud- Tarih-i İbn-i Kesir*. Ankara: TDK.
- Yudadin, K. (1945b). *Kırgız Sözlüğü* (Cilt II). (A. Taymas, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. (1945a). *Kırgız Sözlüğü* (Cilt I). (A. Taymas, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK.